

SKARGA BARBARA – filozof, historyk filozofii, filozof idei, ur. 25 X 1919 w Warszawie, zm. 18 IX 2009 w Olsztynie.

W 1937 ukończyła gimnazjum ogólnokształcące w Wilnie i podjęła studia na Wydziale Elektrycznym Politechniki Warszawskiej. Po ukończeniu trzech semestrów przeniosła się na Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, obierając filozofię jako specjalizację, a jako przedmiot poboczny – matematykę. Po zamknięciu w grudniu 1939 Uniwersytetu Wileńskiego, S. do 1944 uczęszczała na konspiracyjne seminaria H. Elzenberga, T. Czeżowskiego, K. Górskiego i S. Srebrnego. Brała udział w konspiracyjnym szkolnictwie średnim, ucząc łaciny i matematyki. Zaangażowała się w niepodległościową działalność AK. Z tego powodu aresztowana przez okupacyjne władze radzieckie, skazana przez wojenny trybunał Republiki Litewskiej na 10 lat łagru, wywieziona w głąb ZSRR, a po odbyciu „kary” skierowana na dożywotnie zesłanie do Kazachstanu. Wspomnienia z tego okresu zawarła we wstrząsającej książce, pierwszej kobiecej relacji z łagrów – *Po wyzwoleniu... (1944–1956)*. Do Polski powróciła w grudniu 1955 i zamieszkała w Warszawie. W 1957 uzyskała w trybie zaocznym stopień magistra filozofii i podjęła pracę w Zakładzie Bibliografii i Dokumentacji Filozofii Polskiej IFiS PAN. W 1961 doktoryzowała się na UW na podstawie pracy *Narodziny pozytywizmu polskiego*. Od 1962 pracowała w Zakładzie Historii Filozofii Nowożytnej IFiS PAN na stanowisku adiunkta. W tym czasie pozostawała w stałym kontakcie z kręgiem tzw. warszawskiej szkoły historii idei (L. Kołakowski, B. Baczek, A. Walicki, J. Szacki, A. Sikora, K. Pomian, Z. Ogonowski, L. Szczucki), zanim szkoła ta w wyniku wydarzeń związanych z tzw. marcem 68 nie uległa dezintegracji. W 1967 habilitowała się na podstawie pracy *Ortodoksja i rewizja w pozytywizmie francuskim*, w 1975 uzyskała tytuł prof. nadzwyczajnego, w 1988 prof. zwyczajnego. W latach 1981–1984 (przed i po wprowadzeniu stanu wojennego) była przewodniczącą Komitetu Nauk Filozoficznych PAN, członkiem-założycielem konspiracyjnego Tow. Kursów Naukowych, przekształconego w Tow. Krzewienia i Popierania Nauk. Była członkiem-korespondentem PAU. W latach 1993–2006 była redaktorem naczelnym periodyku „Etyka”. W 1995 odznaczona Orderem Orła Białego; została przewodniczącą jego kapituły (z funkcji tej zrezygnowała w 2005). W 2000

otrzymała doktorat h.c. UMK w Toruniu. Jest laureatką wielu nagród o charakterze literackim i naukowym. Nie mogąc z powodów politycznych pracować w czasach PRL na uniwersytecie, prowadziła od 1970 działalność dydaktyczną, kierując w PAN ogólnopolskim seminarium, a po 1989 nauczając w różnych ośrodkach uniwersyteckich.

Dzieła S.: *Narodziny pozytywizmu polskiego. (1831–1864)* (Wwa 1964); *Comte* (Wwa 1966, 1977²); *Ortodoksja i rewizja w pozytywizmie francuskim* (Wwa 1967); *Renan* (Wwa 1969, 2002²); *Claude Bernard* (Wwa 1970); *Kłopoty intelektu. Między Comte'em a Bergsonem* (Wwa 1975); *Czas i trwanie. Studia o Bergsonie* (Wwa 1982); *Po wyzwoleniu... (1944–1956)* (pod ps. Wiktoria Kraśniewska, P 1985, Wwa 1986; pod własnym nazwiskiem: Pz 1990², Kr 2008); *Przeszłość i interpretacje. Z warsztatu historyka filozofii* (Wwa 1987); *Granice historyczności* (Wwa 1989, 2005); *Tożsamość i różnica. Eseje metafizyczne* (Kr 1997, 2009²); *O filozofię bać się nie musimy* (Wwa 1999); *Ślad i obecność* (Wwa 2002); *Kwintet metafizyczny* (Kr 2005); *Człowiek to nie jest piękne zwierzę* (Kr 2007); *Tercet metafizyczny* (Kr 2009). Była redaktorką i współredaktorką prac: *Z historii filozofii pozytywistycznej w Polsce. Ciągłość i przemiany* (Wr 1972); *Polska myśl filozoficzna i społeczna (II–III, Wwa 1975–1977)*; *Filozofia francuska XIX wieku* (Wwa 1978); *U progu współczesności. Z dziejów doktryn antypozytywistycznych* (Wwa 1978); *Filozofia i myśl społeczna w latach 1865–1895 (I–II, Wwa 1980)*; *Przewodnik po literaturze filozoficznej XX wieku (I–V, Wwa 1994–1997)*.

BADANIA NAD POZYTYWIZMEM POLSKIM I FRANCUSKIM. W twórczości S. można wyróżnić 5 kręgów tematycznych, pokrywających się z etapami jej zainteresowań filozoficznych. Pierwszy to badania nad pozytywizmem pol. i franc., skupiające się nad kontekstem ideowym, w jakim rodził się pol. pozytywizm, nad jego uwikłaniami w problematykę narodową i historiozoficzną. Przy okazji tych badań zaprezentowała w pracy zbiorowej *Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy* (Wr 1971) sylwetki ideowe postaci ważnych dla pol. kultury. Kolejnym krokiem naukowych poszukiwań było podjęcie studiów nad filozofią A. Comte'a. Prace własne S., a także redakcje naukowe i przekłady dzieł Comte'a (*Rozprawa o duchu filozofii pozytywnej. Rozprawa o całokształcie pozytywizmu*, Wwa 1973) – wydobywające najgłębsze sploty ideowe oraz demaskujące płycizny myślowe – pozwoliły pol.

czytelnikowi wniknąć w doktrynę, która stała się dominująca w Europie i na świecie w kilku następnych dziesięcioleciach. Następnie zajęła się historyczną i filozoficzną analizą sporów franc. uczniów Comte'a po jego śmierci. Publikacja wyników była na gruncie pol. nowością.

BADANIA NAD FILOZOFIĄ FRANCUSKĄ. Drugi etap badań wyrósł z pierwszego – składają się nań prace dotyczące innych niż pozytywizm nurtów franc. filozofii XIX w. – C. Bernarda i E. Renana. Przeprowadziła analizę różnych odmian franc. spirytualizmu wywodzącego się od Maine de Birana, oraz eklektyzmu, neokrytycyzmu, filozofii refleksyjnej i filozofii religijnej, by dotrzeć do filozofii H. Bergsona, która na dłużej stała się jej tematem badawczym. Ważnym owocem badań – zwł. ze względów dydaktycznych – była publikacja antologii tekstów *Filozofia francuska XIX wieku*, zaznajamiająca czytelnika pol. z filozofami i nurtami filozoficznymi. W obu etapach twórczości występowała S. jako historyk filozofii operujący warsztatem naukowym historyka idei.

METAFILOZOFIA. Trzeci etap twórczości S. to próba wypracowania własnego stanowiska filozoficznego, wyrastającego z refleksji nad pracą historyka filozofii. Jest to swoista metafizyka, zwracająca się ku problematyce nurtów ideowych kształtujących daną epokę, nazywanych przez S. „formacjami intelektualnymi”, i ku dialektyce zmienności oraz trwania określonych idei, wyznaczającej rytm historyczności życia umysłowego każdej epoki. Formacja intelektualna to wydobywany przez historyka idei z chaosu świadectw intelektualnych danej epoki splot poglądów przenikniętych wspólną intencją. Nadaje on swojej epoce czy kręgowi kulturowemu światopoglądowy i filozoficzny sens, stabilizując żywioł historycznej zmienności dzięki temu, że staje się strukturą odznaczającą się względną trwałością.

S. wyróżnia 4 warstwy formacji intelektualnej, które historyk myśli powinien uchwycić: problematykę, warstwę kategoriałno-pojęciową, reguły sensu oraz właściwy danej formacji schemat poznawczy, zakorzeniony w (nieświadomie na ogół zakładanej) ontologii. Zwraca uwagę na problemy przechodzenia od jednej formacji do drugiej, na kwestie antycypacji i prekursorstwa, wyłaniania się nowości teoretycznych i na kwestie recepcji. Interesuje ją sprawa językowego kształtu problemów – język podlega historycznym przemianom, które badacz musi konfrontować z treścią

tożsamością pojęć i problemów. S. jest przeciwna redukowaniu myśli do jej wyrazu językowego. Bliższa jest jej „mentalnościowa”, a nie zdaniowa forma myśli. Dzięki temu stanowisku wykazuje, że pośród zmienności dyskursów daje się uchwycić względną stabilność głównych kategorii, gwarantująca występowanie w danej formacji trwałych reguł sensu, czyli modeli racjonalności. Owa trwałość nie jest absolutna – miejsce jednej formacji zajmuje inna, bo żadna z nich – wbrew stanowisku M. Foucaulta – nie trwa w całkowitej izolacji od innych. Zmiany struktury intelektualnej mogą być rewolucyjne, ale pod ich powierzchnią dokonuje się ciągła ewolucja. Dlatego historyzm nie może oznaczać mgławicy rozproszonych stanowisk, wydanych na łup bezsensownej zmienności. Musi mieć granice w ustawicznym powracaniu – choć pod zmienną postacią – do najważniejszych dla człowieka pytań metafizycznych. Prace S. dotyczące tego obszaru badawczego to *Przeszłość i interpretacje* oraz *Granice historyczności*, a także projekt i redakcja naukowa pięciotomowego *Przewodnika po literaturze filozoficznej XX wieku*, nagrodzonego przez „Literaturę na Świecie”.

ZAINTERESOWANIA METAFIZYCZNE. Wyrazem czwartego kręgu zainteresowań S. w latach 80. i 90. XX w. są prace o tematyce metafizycznej. Nie jest to metafizyka klasyczna. S. podejmuje podstawowe problemy metafizyki: sens bytu, pochodzenie zła, miejsce człowieka w świecie, prawomocność transcendencji – wychodząc od projektów współczesnych myślicieli: M. Heideggera, E. Lévinasa, J. Derridy i konfrontując je z rozwiązaniami wielkich myślicieli przeszłości (Platon, Arystoteles, Pseudo-Dionizy, G. W. Leibniz). Nie jest to tylko historycznofilozoficzna interpretacja stanowisk, ale prezentacja własnego stanowiska wobec najważniejszych pytań filozoficznych, uwzględniająca przeprowadzone historycznie krytyki metafizyki – od kantowskiej, przez scjentystyczną, po postmodernistyczną.

S. przybliżyła pol. czytelnikowi zagadnienia współczesnych filozoficznych dyskusji na świecie (obok J. Tischnera i M. Jędraszewskiego była propagatorem filozofii Lévinasa w Polsce). Refleksja metafizyczna S. ma charakter swoiście dialektyczny – przeniknięta jest świadomością braku ostatecznie zadowalających odpowiedzi na najważniejsze dla człowieka pytania, świadomością nieustannej gry tożsamości i różnicy (przedmiotu pytania i podmiotu pytającego), wymogiem współtrwania przez filozofa z tym

stanem napięcia badanego problemu, bo ostateczne opowiedzenie się za jakimś rozwiązaniem ekstremalnym zawsze kończy się ideologiczną klęską filozofii – uważa S. Stanowisko filozoficzne S. cechuje otwartość na pytania stawiane zarówno przez klasyków, jak i przez myślicieli współczesnych, a jej metoda prowadzenia dyskusji zbliżona jest do fenomenologii i hermeneutyki.

ZAINTERESOWANIA ETYCZNE. Piątym kręgiem problemowym dającym się wyróżnić w twórczości S., stale obecnym w jej refleksji, a najintensywniej uprawianym w ostatnich latach, jest refleksja o charakterze moralnym i obywatelskim. Refleksja ta znajduje wyraz w esejach publikowanych na łamach czasopism i gazet oraz w licznych wystąpieniach publicznych. Wybrane frg. tej eseistyki znalazły się w książce *Człowiek to nie jest piękne zwierzę*. Eseje S., przeniknięte duchem moralnego posłannictwa na rzecz jakości życia społecznego i politycznego w kraju, malują raczej w czarnych kolorach współczesną rzeczywistość społeczną. Szczególną troskę autorki budzą przyczyny „zamilknięcia inteligencji”. Fakt, że troska ta znajduje wyraz publiczny, przypomina tej inteligencji o jej społecznej misji. Analizując niezbędne do właściwego funkcjonowania organizmu społecznego kategorie, takie jak sprawiedliwość, wolność, godność, honor, wierność, odpowiedzialność, poczucie obywatelskie, odwołuje się S. do wzorców antycznych, wykazując, że trwanie przy fundamentalnych wartościach kultury europejskiej może być ratunkiem dla czasów współczesnych.

Swoją działalnością dydaktyczną wpłynęła inspirująco na wielu filozofów. Jej dzieła wyznaczają dla pol. badaczy najwyższe standardy naukowe w zakresie filozofii oraz inicjują nowe kierunki badań.

Rozmowy na koniec wieku, II, Kr 1998 (rozmowę prowadzi K. Jankowska i P. Mucharski); L. Szczucki, *O Barbarze (wspomnieniowo i nie tylko)*, PF 8 (1999) nr 2, 7–9; L. Witkowski, *Niezłomność rozumności w kulturze*, tamże, 15–20; *Barbara S. – doktor honoris causa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, To 2000; S. Borzym, *Barbara S.*, w: *Polska filozofia powojenna*, Wwa 2001, II 228–237; „*Innego końca świata nie będzie*” (z Barbarą S. rozm. K. Janowska, P. Mucharski), Kr 2007; *Bibliografia wybranych prac Barbary S. (do roku 2008)* (oprac. S. Gromadzki), *Przegląd Filozoficzno-Literacki* (2008) nr 2–3, 569–591; S. Borzym, *Barbara S. Główne*

wątki filozofii, tamże, 63–71; L. Unger, *W filozofii pytania są ważniejsze...*, tamże, 39–52; D. Michałowski, *Człowiek i metafizyka. O późnej filozofii Barbary S.*, KF 37 (2009) z. 4, 27–41; tenże, *Racjonalizm i humanizm. Wokół filozoficznych refleksji Barbary S.*, tamże, 13–25; W. Stróżewski, *Barbara S. (24 X 1919 – 18 IX 2009)*, tamże, 27–41.

Jacek Migasiński